

شعبہ تصویر کشی
انستیتوٹ قلمی
سہ

مرکز انسداد تصویر کشی

پروبو سگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی

پتال جامع علوم انسانی

شعبہ تصویر کشی

مرکز اسناد تصویری

سابقه اهمیت نقش تصویر و کاربرد آن در انتقال مفاهیم، شاید به زمان تشکیل اولین کانون‌های اجتماعی بشری برسد.

نقاشی‌های بدنه غارها، علائم قراردادی، ابداع خط تصویری (= هیروگلیف)، حجاری‌های بازمانده از زمان باستان، تصویری کردن سفالینه‌ها و بعدها... شروع به تصویری کردن کتابها از اولین دوره‌های کتابت، انتقال تصاویر نقاشی شده به کتابها از طریق گراور و چاپ، اختراع دستگاه‌های عکسبرداری و فیلمبرداری و بالاخره تحقق علم مستقل عکاسی، سیر تکاملی این پدیده هنری شگرف را به طریقی بسیار گذرا در پیش پرده خیال ما تصویر می‌کند.

* * *

ورود دوربین‌های عکاسی به ایران کم‌وبیش همزمان است با اختراع این وسیله (البته اندک زمانی دیرتر) به همراه سیاحان، باستان‌شناسان، صاحبان مقاصد استعماری و استثماری و نیز نمایندگان کمپانی‌های طرف قرارداد با ایسران. ولی عکاسی رسمی و جدی در ایران و به وسیله عکاسان ایرانی عملاً از زمان بازگشت ناصرالدین‌شاه قاجار از اولین سفرش به اروپا و بازگشت اولین گروه محصلین اعزامی و فارغ‌التحصیلان دارالفنون از اروپا شروع می‌شود. اولین عکاسان آماتور در ایران، کم‌وبیش در میان خانواده‌های درباری و محصلین بازگشته از فرنگ پدیدار شدند که شناخت دقیق آنان و نحوه کارشان محتاج یک تحقیق مستقل است.

اما عکاسی حرفه‌ای در ایران با تفویض سمت «عکاسباشی همایونی» به میرزا عبدالله قاجار از سوی ناصرالدین شاه تحقق پذیرفت. این عکاسباشی به این دلیل

از میان طایفه قاجار انتخاب شده بود که محرم اسرار باشد و گاه حتی بتواند از مجالس عیش و عشرت درباری و زنان حرمسرا نیز عکس بگیرد.

در این زمان دوربین‌های عکاسی همان جعبه‌های مکعب منصوب بر سه پایه بود که با صفحه حساس عکاسی که از شیشه تهیه می‌شد و دهنه دیافراگم ثابت ساخته شده بود و عنداللزوم با برخورداری از نور مصنوعی حاصل از اشتعال گوگرد می‌توانست عکس بگیرد.

شاگرد مخصوص و میرزا عبدالله‌خان، میرزا جهانگیرخان (عکاسباشی مخصوص) است که به مصور رحمانی مشهور است و از زمان فعالیت این عکاسباشی، عکاسی اندک اندک به عنوان یک فن و هنر شناخته شد و در خانواده‌های درباری و اشراف رایج شد.

حاصل کار این عکاسان شیشه‌هائی بود با پوشش مواد حساس تصویر پذیر در ابعاد مختلف (از 30×40 تا 9×16 سانتیمتر) که عیناً از طریق کنتاکت در اندازه $1/1$ چاپ می‌شده است.

شرح عکس‌ها نیز یا ذیل خود شیشه می‌آمد و یا با قید شماره‌ای در دفتری جداگانه ثبت می‌شد.

از زمان جهانگیرخان مصور رحمانی به بعد عکاسی حرفه‌ای در ایران پا گرفت و جای جای در تهران (اطراف شمس‌العماره و لاله‌زار) آتلیه‌های عکاسی حرفه‌ای شروع به کار کرد.

یکی از شاگردان علاقمند جهانگیرخان مرحوم سیدجواد تهامی بود که از کودکی در کار عکاسی وارد شد و تا اواخر عمر با نهایت شور و شوق به کار خود ادامه داد.

* * *

مجموعه کوشش‌های این گروه از عکاسان ایرانی که به صورت عکس، شیشه و فیلم ژلاتینی است در مجموعه‌ای یکجا گرد آمده و مبنای «مرکز اسناد تصویری بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران» قرار گرفته است. در این مرکز حدود چهار هزار عکس و فیلم و شیشه موجود است که فیلم‌ها و شیشه‌ها در ابعاد:

30×40 ، 24×30 ، 18×24 ، 16×21 ، 13×18 ، 9×16 ، 9×12 ، 9×9 ، 6×9 ، 6×6 سانتیمتری و فیلم‌های 35 میلیمتری و عکسها در ابعاد مختلف از 50×60 تا 3×4 سانتیمتر است. این مرکز هنوز در ابتدای راه است و گزارش دقیق از محتویات آن مستلزم بررسی جزء به جزء همه تصاویر و روشن نمودن ابعاد مختلف کاربردی علمی آنهاست؛ ولی آنچه پس از یک بررسی گذرا می‌توان بیان داشت به این شرح است:

۱- سیر عکاسی در اروپا و ایران

به‌طور اجمال با بررسی عکسهای این مرکز می‌توان تحول و سیر تکاملی عکاسی در اروپا و مخصوصاً ایران را دریافت و نقش عکس در جامعهٔ صد سال گذشته ایرانی و برخورد و رویارویی مردم با عکس و عکاسی را بررسی نمود.

۲- عکس اعلام و اشخاص

این عکس‌ها شامل تصاویری از افراد مختلف و از طبقات گوناگون جامعه ما از جمله:

الف : روحانیون و علماء

ب : شخصیت‌های علمی و فرهنگی و ادبی

ج : شخصیت‌های هنری

د : چهره‌های مبارز و آزادیخواه

ه : سلاطین

و : امراء، حکام و مسئولان ادارهٔ امور مملکت

ز : سیاستمداران

ح : چهره‌های اجتماعی

ط : تصویرهایی از مردم عادی و عمومی قابل بررسی از نظر مردم‌شناسی

ی : تصاویری از ورزشکاران و پهلوانان بنام

ک : تصاویری از چهره‌های معروف زنان در صد سال گذشته

ل : تصاویری از درویش دوره‌گرد معمولی و درویش معروف و کسانی که

سردمدار و قطب این فرقه‌ها بوده‌اند.

۳- عکس از نهضت‌های ملی

این عکس‌ها شامل اشخاص و رهبران و چهره‌های شاخص نهضت‌های ملی از جمله نهضت جنگل و نهضت مشروطه و صحنه‌های عمومی از حرکت و مظاهر ایسن جنبش‌هاست.

۴- قانون و اعمال آن

عکس‌هایی از تشکیل مجلس شورای ملی براساس فرمان مشروطیت در جهت تدوین قانون در ایران - عکس جلسات مجلس - عکس‌های هیئت‌مدیره‌های ادوار مختلف

مجلس - عکس‌هایی از نحوه اعمال و اجراء قانون (از جمله جلسات محاکمه و اجراء حکم اعدام یا طناب - سربری - به توپ بستن مجرم و جرائمی از قبیل غل و زنجیر و زندان و چوب و شلاق و فلک که خود می‌تواند به‌طور جامع موضوع يك بررسی مستقل قرار گیرد).

۵- عکس‌های

در این بخش، عکس‌هایی از شهرهای مختلف مخصوصاً شهر تهران، ابنیه اداری و تاریخی، آثار باستانی - دروازه‌های شهرها مخصوصاً دروازه‌های تهران (که امروزه همه از بین رفته‌اند) میادین، مجسمه‌ها، خندق‌ها، برج و باروها و قلعه‌ها و کاروانسراها و... که با تحقیق در وضع فعلی آنها که مانده‌اند می‌شود سیر احیاء و تخریب آنها را بررسی کرد. (مثلاً تخت جمشید بازسازی شده اما بسیاری از قلعه‌ها و کاروانسراها و ساختمانهای دهانه غارها و دامنه‌کوهها که جنبه سوق-الجیشی داشته یا سهواً یا عمدتاً ویران شده‌اند و از بین رفته‌اند).

۶- مراسم مختلف

در این بخش عکس‌هایی می‌بینیم از مراسم مختلف مذهبی (از جمله: سینه‌زنی عاشورا و تاسوعا، قمه‌زنی، قفل‌زنی، تعزیه‌خوانی، روضه‌خوانی، نعر شتر در عید قربان و...) و نیز مراسم اجتماعی و سنتی (مثل چهارشنبه سوری و...).

۷- مشاغل مختلف

در این بخش عکسهای گویائی از مشاغل مختلف صد ساله اخیر ایران موجود است: کتابفروشی دوره‌گرد، کبابی کنار خیابان، جگرکی، نانوائی سنگکی، پرنج‌فروشی در گیلان، سلمانی دوره‌گرد، مرغ و جوجه‌فروش دوره‌گرد، بلال فروش دوره‌گرد، قهوه‌چی و آب‌حوضی و... بسیاری از مشاغل دیگر که بسیاری از آنها از بین رفته‌اند و بسیاری دیگر امروزه تغییر چهره داده‌اند. این عکس‌ها نیز می‌تواند در بررسی مسائل اجتماعی بسیار مفید فایده باشد.

۸- آموزش و پرورش (= تعلیم و تربیت)

از سیر تکاملی آموزش و پرورش در ایران عکسهای دلپذیر و بسیاری هست. از مکتب‌خانه‌های سنتی و چوب و فلک گرفته تا مدرسه علمی سلطانی که مخصوص فرزندان خاندان سلطنت و اعیان و اشراف بوده و از مدرسه دارالفنون گرفته تا بعدها مدارس جدیدة امروزی و دانشگاههای ایران، از همه و همه عکس‌های متنوع و متعدد موجود است.

۹- ارتش و نظام‌های مختلف ارتشی

در این بخش عکس‌هایی موجود است. از سربازان فصلی قاجاری گرفته تا ورود مرییان و کارشناسان نظامی خارجی برای بنیانگذاری ارتش در ایران و تأسیس مدرسه نظامی در دارالفنون - افواج مختلف قزاق و نظامی، پلیس نظمیه و فرماندهان آنها که باز این تصاویر نیز خود می‌تواند موضوع يك بررسی مستقل قرار گیرد.

۱۰- زن در جامعه صد سال گذشته ایران

تعدادی عکس از زنان درباری و رجال و بزرگان قبل و بعد از مشروطه در این بخش هست که از جهات مختلف می‌تواند موضوع تحقیق قرار گیرد (از جمله: فرم لباس‌ها، تقلید از لباس‌های فرنگی، فرم آرایش، تقلید از آرایش فرنگی‌ها، لباسهای مختلف محلی، حجاب و تطور آن و ...

۱۱- بررسی فحشاء و فساد در جامعه امروز

يك آلبوم منحصر به فرد و نفیس شامل عکسهای بدون حجاب و اکثراً با آرایش و لباس به سبک اروپائی‌ها، از زنان بدکاره معروف آن وقت تهران، رقاصه‌ها و مطرب‌ها و تعدادی عکسهای دیگر از فساد رایج بین مردان، از جمله میخانه‌ها، مجالس میگساری، محافل تدخین، حشیش و تریاک و ... می‌تواند منبع بسیار با ارزشی برای تحقیقی در این زمینه باشد.

۱۲- ورود مظاهر تمدن به ایران

با ورود و به حرکت درآمدن واگن اسبی در خیابانهای تهران، اتومبیل (در سال ۱۹۰۱) و قطار راه‌آهن تحولی در تردد و حمل و نقل در ایران به وجود آمد که به ظاهر گامی - به سوی تمدن درخشان جهان بود ولی برای کشوری مثل ایران آن روز که يك مصرف کننده صرف بود، این حرکت گامی بود به قهقرای وابستگی و مقدمه‌ای برای استثمار توسط بیگانه‌ها.

به جز وسایل نقلیه استقبال تقلیدی و شتابان ایرانیان غربزده آن روز از فرم لباس (کلاه شاپو، یقه آهاری، کراوات و کت و شلوار) و پودر و ماتیک و وسائل الکترونیکی و غیره ... گامهایی وحشت آفرین بود که بالاخره در اثر شدت نیاز مادی جامعه منتج به انعقاد آن همه قراردادهای ننگین شد. از این دست عکس‌های فراوان در این بخش هست.

۱۲- هنرها و هنرمندان

در این بخش از هنرها، هنر صنعت‌ها و صنایع و هنرمندان و صنعتگران عکسپهائی موجود است. مثلا :

الف : از مجموعه‌ای منتخب از خطوط چلیپای قبه‌الکتاب میرعماد در صفحاتی که هر کدام به صورت چلیپا و از چهار چلیپا ترکیب یافته شیشه‌های نگاتیو در ابعاد بزرگت موجود است که بی نظیر است. جز میرعماد از خوشنویسان قدیم و متأخر نیز (مثل میرزا رضای کلمهر) تصاویری موجود است که می‌تواند به صورت یک مرقع درآید.

ب : از نقاشی‌های معروف ایران و جهان و از جمله بسیاری از کارهای زنده‌یاد استاد کمال‌الملک و استاد بهزاد و مینیاتورهای قدیم و جدید و دیگر نقاشان سنتی صفوی و قاجاری تصاویری موجود است.

ج : از صنایع ظریفه دستی مثل قلمدانها، منبت‌کاریها، حجاریها، مشبک-سازیمها، قالی‌بافی، کاشی‌سازی، سرامیک‌سازی و بعضی صنایع عادی اجتماعی نیز تصاویری موجود است.

د : نقاشی‌های خیالی سابقه‌ای طولانی در ایران دارد، شبیه‌سازی از شخصیت‌های مذهبی از جمله حضرت ختمی مرتبت (ص) و ائمه معصومین علیهم‌السلام، قهرمانان شاهنامه، شاعران و عالمان، چهره‌های ملی، قهرمانان ملی و اجتماعی و پهلوانان سالهای سال در کشور ما رایج بوده و حاصل آن عکسهای گوناگونی است که از این نقاشی‌های ادوار مختلف تهیه شده و در این بخش موجود است. تصاویر این بخش سوده‌های بی‌شمار دارد که یکی از ساده‌ترین آنها می‌تواند بررسی و تحقیقی باشد با عنوان: «سیری در نقاشی‌های خیالی در ایران».

بی‌تردید اگر این گزارش مقید به اختصار و ایجاز نبود ذیل هر یک از عناوین یاد شده در بالا می‌بایست عناوین تابع دیگری نیز می‌آمد که فعلا به همین اندازه و در حد یک آشنایی اجمالی با مرکز اسناد تصویری بسنده می‌شود.

شیوه نگهداری

در خاتمه بد نیست چند نکته‌ای نیز به اختصار در باب روش و شیوه نگهداری آرشیو نگاتیو و عکس این مرکز و نیز تدبیرهایی در جهت تقویت و تزریق مواد و موضوعهای جدید به آن ذکر شود:

۱- عکسهای موجود در این مرکز همگی شناسائی و شناسنامه‌ای برای تک تک آنها تهیه خواهد شد که در پشت پاکت شماره عکس قید می‌شود.

۲- براساس شناسنامه مذکور در بند ۱ فیش‌های تحلیلی و ارجاعی متعدد تهیه و شماره پاکت بر آنها قید می‌شود.

این فیش‌ها براساس حروف الفبا تنظیم و در فیشیه نگهداری می‌شود.

۳- از هر يك از نگاتیوهای موجود دو عکس چاپ می‌شود که یکی به همراه نگاتیو در پاکت شماره‌دار قرار می‌گیرد و دیگری ذیل موضوع خود به آرشیو عکس منتقل می‌شود. (کوشش خواهد شد از شیشه‌های تخت موجود به‌خاطر اطمینان بیشتر از حفاظت آن يك نگاتیو فیلمی نیز تهیه شود که اصل شیشه قدیمی کمتر مورد استفاده واقع شود).

۴- از عکسهای نگاتیوها نیز فیش‌های تحلیلی و ارجاعی تهیه خواهد شد که با قید شماره عکس و نگاتیو به فیشیه‌های مربوطه منتقل خواهد شد.

۵- در صورت لزوم پس از تکمیل فیش‌ها، اطلاعات به دست آمده به سیستم کامپیوتر داده خواهد شد که با این ترتیب این مرکز منشأ خدمات مؤثرتر و گسترده‌تری قرار خواهد گرفت.

□ بهمن بوستان

